
ZIELEŃ A ZABYTKI. PROPOZYCJE ARANŻACJI PRZESTRZENI ZABYTKOWYCH MIAST NA PRZYKŁADZIE WARSZAWY I MAZOWSZA

LEWICKI Jakub ¹

¹ Prof. zw. dr hab. Jakub Lewicki, MWKZ i UKSW Warszawa
<https://orcid.org/0000-0003-1766-659X>

ABSTRAKT: W tekście zaprezentowano propozycje zasad i form kształtowania przestrzeni publicznych w Warszawie i na Mazowszu analizując aspekty konserwatorskie i ekologiczne. Szczególny nacisk położono na przeanalizowanie propozycji wprowadzania zieleni w najważniejszych przestrzeniach publicznych miast zabytkowych. Pokazano negatywne i pozytywne przykłady wprowadzenia zieleni - dobre praktyki w kształtowaniu przestrzeni publicznych w miastach historycznych - na przykładzie placów i ulic Warszawy i innych mazowieckich miast - Zakroczymia, Piaseczna, Ciechanowa i Wyszogrodu.

SŁOWA KLUCZOWE: zieleń, przestrzenie miejskie, rewitalizacja, Warszawa, Zakroczym, Piaseczno, Ciechanów, Wyszogród

W wielu miejscach w Polsce są wysuwane postulaty wprowadzenia zieleni do przestrzeni zabytkowych miast. Wiąże się to z dużymi oczekiwaniami społecznymi, a także z szeroką dyskusją medialną. Także w Warszawie, jak i na Mazowszu podejmuje się działania na rzecz zazielenienia miejsc będących pod ochroną konserwatorską. Propozycje te budzą szeroką, często bardzo emocjonalną dyskusję. Dlatego też omówiono kilka przykładów budzących duże zainteresowanie i spory mieszkańców, jak i miłośników zabytków.

Niegdyś uważano, że zieleni nie może towarzyszyć zabytkom i nie powinna ona zasłaniać, ale nawet towarzyszyć budowiom zabytkowym. Radykalnie zmieniły to przemiany klimatu, które stały się jednym z najpoważniejszych problemów XXI wieku. Dlatego też przestrzeń publiczna miast i miasteczek musi odpowiadać oczekiwaniom i potrzebom społecznym, w tym możliwie najszerzego dostępu mieszkańców do terenów zielonych. Całkowicie zmienia to dotychczasowe podejście do aranżacji przestrzeni zabytkowych miast, w których usuwano drzewa i tereny zielone, uzasadniając to najczęściej zasłanianiem widoku na zabytki. Skrajnym przykładem były liczne tzw. rewitalizacje przestrzeni publicznych, które pozbawiały mieszkańców terenów zielonych, wprowadzały twarde nawierzchnie i koncentrowały się jedynie na poprawie infrastruktury mieszkalnej. Efektem przeprowadzonych w ten sposób „rewitalizacji” było odcięcie ludzi od ich naturalnego zaplecza jakim była przyroda i zieleni. Budziło to duży sprzeciw społeczny i nie spotykało się z akceptacją mieszkańców miast. Obecnie wyznacznikiem zmian i potrzeb przestrzeni miejskiej stało się wprowadzanie zieleni, jako elementu podnoszącego estetykę miasta, obniżającego temperaturę powietrza w czasie upałów i wchłaniającego wodę z opadów oraz dającego schronienie i relaks. Idea zrównoważonego rozwoju w kontekście jakości życia w mieście nigdy dotąd nie miała tak wielkiego znaczenia jak obecnie. Nigdy też prawdopodobnie nie nastrożać takich problemów w kontekście urbanistycznym, komunikacyjnym, turystycznym, estetycznym czy konserwatorskim jak dzisiaj. Zrównoważony sposób decydowania o wyglądzie przestrzeni miejskich wymaga brania pod uwagę wszystkich tych aspektów i zarządzania w sposób interdyscyplinarny, a w żadnym wypadku nie może być pomijany czy lekceważony.

Dlatego też zaprezentowano propozycje zasad i form kształtowania przestrzeni publicznych w Warszawie i na Mazowszu analizując aspekty konserwatorskie i ekologiczne. Szczególny nacisk położono na przeanalizowanie propozycji wprowadzania zieleni w najważniejszych przestrzeniach publicznych miast zabytkowych. Pokazano też negatywne i pozytywne przykłady wprowadzenia zieleni - dobre praktyki w kształtowaniu przestrzeni publicznych w miastach historycznych – na przykładzie placów i ulic Warszawy i innych mazowieckich miast.

Ważną rolę w zmianie podejścia do kształtowania terenów zielonych i wprowadzania drzew w przestrzeni zabytkowych miast odegrały pisma Generalnego Konserwatora Zabytków dotyczące ochrony zabytków. Zapoczątkowały je wytyczne odnośnie usuwania zieleni¹. Kolejne

¹ Pismo dotyczące usuwania zieleni z 19 stycznia 2018 r. (DOZ.OAiK.6521.2.2018.MT) podpisane przez Generalnego Konserwatora Zabytków Magdalenę Gawin.

dotyczyły ochrony zabudowy małych miast i ich rynków², precyzowały zalecenia dla projektów gospodarki drzewostanem w parkach, ogrodach i innych formach projektowanej zieleni³. Pisma te były kierowane do Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków i miały stanowić interpretację obowiązującego stanu prawnego i stanowić pomoc w wydawanych decyzjach administracyjnych.

Studia przypadków: Warszawa

Najszerze dyskusje dotyczyły wprowadzania zieleni w Warszawie na obszarze placów i ulic położonych w centrum miasta. Były to przestrzeń ulicy Chmielnej i Placu Pięciu Rogów, Placu Trzech Krzyży oraz terenów Żoliborza. Poniżej omówiono `trzy wybrane studia przypadków.

Warszawa – ulica Chmielna

Jednym z miejsc budzących najwięcej sporów dotyczących wprowadzenia zieleni jest ulica Chmielna. Jest to jedna z ważniejszych ulic śródmieścia Warszawy⁴, pełniąca funkcję ważnego pasażu spacerowego i handlowego. Ulica ukształtowana jeszcze na początku XIX wieku, stała się w późniejszym okresie jedną z ważniejszych arterii komunikacyjnych pełniących funkcje handlowe. Rola ta została utrzymana po 1945 roku. W ostatnich latach nastąpiła znacząca degradacja przestrzeni ulicy i okolicznej zabudowy. Dlatego też pojawił się postulat wprowadzenia zieleni w tym rejonie. Domagali się tego mieszkańcy, władze Warszawy i media społecznościowe. Przeciwno wprowadzeniu drzew w przestrzeń ulicy wielokrotnie protestował Janusz Sujecki i Stowarzyszenie Obrońcy Zabytków Warszawy, który wielokrotnie stwierdzał, że nasadzenie zieleni wysokiej oddziaływałoby negatywnie na obiekty wpisane do rejestru zabytków. Także z inicjatywy tego działacza kilkakrotnie zbierano podpisy przeciwko wprowadzeniu drzew w rejonie ulicy Chmielnej.

Z postulatami radykalnej przebudowy ulicy występowano już w latach 90 XX wieku i po 2000 roku. Przebudowa ulicy Chmielnej była w 2021 roku przedmiotem konkursu w ramach programu Nowe Centrum Warszawy⁵, który wygrała pracownia RS Architektura Krajobrazu Dorota Rudawa (arch. kraj. Patryk Zaręba, arch. kraj. Małgorzata Smółka, arch. Andrzej Wojniak, arch. kraj. Agnieszka Gasparska). Projekt ten zakładał wprowadzenie wysokiej zieleni rozmieszczonej naprzemiennej po obu stronach ulicy. Przebudowa Placu Pięciu Rogów spowodowała

² Pisma dotyczące standardów postępowania konserwatorskiego w zakresie zagospodarowania przestrzeni rynkowych z 02 sierpnia 2019 r. (DOZ.6521.26.2019.DJ) i rewitalizacji zabytkowych rynków, placów, a nawet dzielnic miejskich z 23 lipca 2021 r. (DOZ-KiNK.6521.15.2021.KP) podpisane przez Generalnego Konserwatora Zabytków Magdalenę Gawin.

³ Zalecenia dla projektów gospodarki drzewostanem w parkach, ogrodach i innych formach projektowanej zieleni – pisma Generalnego Konserwatora Zabytków Magdaleny Gawin z 06 III 2019 (sygn.. DOZ.6521.14.2019.DJ) i z 19 listopada 2021 r. (sygn. DOZ-KiNK.070.15.2021.WJ-KP).

⁴ Zieliński J., *Atlas architektury dawnych ulic i placów Warszawy*, T. 2, Warszawa 1996, ss. 51-60.

⁵ Prus P., *Zielona Chmielna coraz bliżej realizacji. Zmodernizowana ulica ma być nową wizytówką Warszawy*, „Architektura Murator”, nr 9, 2021. <https://architektura.muratorplus.pl/projekty/zielona-chmielna-coraz-blizej-realizacji-zmodernizowana-ulica-ma-byc-nowa-wizytowka-warszawy-aa-BPBG-STVA-Zz8y.html>, data dostępu: 05.06.2023.

konieczność rewitalizacji okolicznych przestrzeni miejskich, a jedną z najważniejszych była ulica Chmielna. Wszystkie te działania poprzedziła opinia wykonana przez Ewę Kalnoj-Ziajkowską i Artura Filipa⁶. Opinia ta wykluczała wprowadzenie zieleni wysokiej w „obszarze korytarza ul. Chmielnej”, a jednocześnie dopuszczała wprowadzenie zieleni w rozszerzeniach ulicy Chmielnej, zwanymi w dokumentach zatokami lub kieszeniami: *„W zakresie sposobu kształtowania zieleni za kierunek wskazano wprowadzanie i uzupełnianie zieleni wysokiej w dwóch zatokach ul. Chmielnej oraz w obrębie pasaży na tyłach ulicy.”* Na podstawie tej opinii urząd konserwatorski dnia 21 kwietnia 2022 roku wydał zalecenia konserwatorskie, w których powołano się na opracowanie E. Kalnoj-Ziajkowskiej i A. J. Filipa i negatywnie zaopiniowano wprowadzenie zieleni wysokiej w przestrzeń ulicy Chmielnej argumentując to koniecznością zachowania osi i otwarć widokowych oraz koniecznością ekspozycji fasad (pismo WZWL.5183.104.2022.BL z 21.04.2022)⁷. Wkrótce w czerwcu 2022 roku urząd konserwatorski wydał zalecenia konserwatorskie (pismo WZWL.5183.104.2022.BL z 21.06.2022), w których nie wykluczał nasadzeń drzew na terenie układu urbanistycznego ulicy Chmielnej wskazując przestrzeń rozszerzeń ulicy i okoliczne podwórza jako miejsca najbardziej odpowiadające na wprowadzenie zieleni. Zalecenia te spotkały się ze zmasowaną krytyką opinii społecznej i w mediach społecznościowych, która jednoznacznie żądała wprowadzenia zieleni wysokiej w przestrzeni samej ulicy.

Kilka tygodni później w oparciu o nową poprawioną koncepcję projektową dnia 18 sierpnia 2022 roku wydano nowe zalecenia konserwatorskie (pismo WZWL.5183.677.2022 z 18.08.2022), które zostały odebrane jako zmiana stanowiska urzędu konserwatorskiego w sprawie wprowadzenia zieleni w przestrzeń ulicy Chmielnej. Zalecono m. in.: inwentaryzacje sieci podziemnych, planowany program pielęgnacyjny drzew, zlecenie analiz krajobrazowo-widokowych, więcej drzew w kieszeniach ulicy, zieleni na podwórkach i nasadzenie drzew liściastych. Zalecono w nich, aby *„przedstawiono planowany program prac pielęgnacyjnych drzew w celu zapobieżenia utraty ekspozycji widokowej na zabytkowe zabudowania ulicy Chmielnej, wykonano analizy krajobrazowo-widokowe (...), wprowadzono większą ilość zieleni i drzew w kieszeniach ul. Chmielnej, które były zaprojektowane jako miejsce odpoczynku dla ludzi, zalecamy prowadzenie zieleni na podwórkach (...).”* Po wydaniu tych zaleceń do urzędu konserwatorskiego wpłynęły liczne pisma organizacji popierających przedmiotowe nasadzenia drzew, w tym Mazowieckiej Okręgowej Izby Architektów. Zgoda na wprowadzenie drzew w przestrzeń ulicy Chmielnej spotkała się z szerokim odzewem i poparciem w mediach społecznościowych i w prasie.

Wydane w sierpniu 2022 roku zalecenia spotkały się z krytyką ze strony Stowarzyszenia Obrońcy Zabytków Warszawy. Najpierw przedstawiciel tej organizacji J. Sujecki wniósł o stwierdzenie nieważności tych zaleceń, w efekcie czego przekazano sprawę do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Później wielokrotnie Pan J. Sujecki zwracał się o anulowanie tych zaleceń,

⁶ Kalnoj-Ziajkowska E., Filip A., *Opinia dotycząca wprowadzenia zieleni na Chmielnej*, wpis w Archiwum MWKZ.

⁷ Wszystkie przytoczone dane, wydane dokumenty i decyzje ze zbiorów Archiwum Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie i delegatur terenowych.

przedstawiając petycje podpisane przez mieszkańców kilku budynków przy ulicy Chmielnej. Pisma te przekazano do odpowiednich organów miasta Warszawy (Zarząd Terenów Publicznych). Pan J. Sujecki napisał również List otwarty, w który zwrócił się do konserwatora o wymuszenie na inwestorze – m. st. Warszawie zmianę koncepcji przebudowy ulicy. Równocześnie pismo w tej sprawie zgłosiło 4 radnych m. st. Warszawy. Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków stanowczo zareagował na wspomniany list otwarty, podtrzymując wydane w sierpniu 2022 roku zalecenia. Wskazano, że z Ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami i z orzecznictwa sądowno-administracyjnego wynika, że konserwator zabytków jest organem specjalistycznym i może decydować o tym, co jest dopuszczalne w zakresie prac przy zabytkach. Wskazano, że nasadzenia drzew nie ingerują w zabytkowy układ budynków. Jednocześnie w trakcie prowadzenia wszystkich spraw dotyczących wprowadzenia zieleni w przestrzeń ulicy Chmielnej Pan J. Sujecki jako przedstawiciel Stowarzyszenia Obrońcy Zabytków Warszawy składał liczne wnioski o udostępnienie informacji publicznej, na które Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków terminowo odpowiadał.

W 2 połowie 2022 roku rozpoczęto cykliczną pracę nad kolejnymi projektami wprowadzenia zieleni w przestrzeń ulicy Chmielnej. Wówczas urząd konserwatorski Zabytków prowadził konsultacje z odpowiednimi wydziałami Miasta Stołecznego Warszawy odnośnie uzupełnienia i poprawienia projektu wprowadzenia zieleni i zakresu planowanych prac. Projekt wprowadzenia zieleni został zmieniony względem pierwotnej koncepcji, zgodnie z uwagami zgłaszanymi przez Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Przeprowadzono analizy widokowe, badające wpływ zieleni na elewacje budynków wpisanych do rejestru zabytków. Starano się tak rozmieścić drzewa, aby nie zasłaniały elewacji zabytkowych kamienic. Na podstawie przeprowadzonych analiz uznano, iż nasadzenia zieleni wysokiej nie będą negatywnie wpływały na ekspozycję elewacji budynków wpisanych do rejestru zabytków i dlatego też planowane zamierzenia uznano za dopuszczalne. Podkreślić należy, że wydane wcześniej zalecenia z kwietnia i czerwca 2022 roku dotyczyły innej koncepcji projektowej i innego zakresu prac. Jednocześnie urząd konserwatorski stał na stanowisku, iż dopuszczalne są takie nasadzenia drzew, które nie będą negatywnie oddziaływać na obiekty wpisane do rejestru zabytków. Należy też zwrócić uwagę, że ostateczne zalecenia konserwatorskie z 18 sierpnia 2022 roku dopuszczające zielen w przestrzeni ulicy Chmielnej zostały zaskarżone do organu wyższej instancji, jakim jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który postanowił „odmówić wszczęcia postępowania w sprawie stwierdzenia nieważności pisma Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 18.08.2022 r., znak: WZWL.5183.677.2022” (postanowienie DOZ-APN.650.469.2022.AB z dnia 27.03.2023).

Ostatecznie po przedstawieniu kilku kolejnych wersji projektowych wprowadzenia zieleni urząd konserwatorski dnia 18 stycznia 2023 roku wydał decyzję pozwalającą na wykonanie konkursowego projektu przebudowy ulicy Chmielnej. Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków wówczas postanowił „pozwolić Miastu Stołecznemu Warszawie (...), na prowadzenie robót budowlanych – zagospodarowanie przestrzeni publicznej ulicy Chmielnej na odcinku ul. Nowy Świat – Pasaż Wiecha (dz. ew. nr 78 i 75/2 z obrębu 50311 oraz 87/2 i 63/1 z obrębu 50310) oraz ulicy Brackiej (dz. ew. nr 102/1 z obrębu 50311), w zakresie i w sposób określony

w „Wyciągu z projektu budowlanego. Zagospodarowanie przestrzeni publicznej ulicy Chmielnej na odcinku ul. Nowy Świat – Pasaż Wiecha oraz ulicy Brackiej na odcinku Aleje Jerozolimskie – ul. Krucza w ramach programu Nowe Centrum Warszawy” autorstwa RS Architektura Krajobrazu Dorota Rudawa – arch. kraj. Patryk Zaręba, arch. kraj. Małgorzata Smółka, arch. Andrzej Wojniak, arch. kraj. Agnieszka Gasparska, z grudnia 2022 roku, stanowiącym załącznik do niniejszej decyzji”. W uzasadnieniu decyzji stwierdzono: „Z punktu widzenia konserwatorskiego, na przedmiotowym obszarze zabytkowym układu urbanistycznego, istotną rolę odgrywają: gabaryty zabudowy, relacje przestrzenne pomiędzy poszczególnymi jego elementami, wygląd obiektów budowlanych, a także ekspozycja widokowa. Należy przy tym podkreślić, że ujęcie historycznego układu urbanistycznego w rejestrze zabytków nie powoduje zakazu dokonywania jakichkolwiek zmian na tym terenie. Dopuszczalne jest podejmowanie przy takim zabytku działań, które powodując jego zmiany, nie będą skutkowały uszczerbkiem dla wartości zabytkowych terenu. W ocenie tut. Organu działania będące przedmiotem niniejszego postępowania, mają taki charakter. (...) W ocenie Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przedstawiony projekt będący załącznikiem do niniejszej decyzji przyczyni się do poprawy stanu zabytkowych układów urbanistycznych. Jak zapisano w części opisowej ww. projektu, ma on na celu przywrócenie dawnej rangi ulicy Chmielnej. W dalszej części zaś, iż rozmieszczenie drzew jest optymalne oraz iż w miejscach gdzie było to możliwe, podkreślono osiowość fasad zabytkowych budynków układu urbanistycznego. Wnioskodawca wyłonił przedmiotowy projekt w drodze konkursu w ramach programu Nowe Centrum Warszawy. Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków ocenia przedmiotowy projekt jako akceptowalny ze stanowiska konserwatorskiego.” (pismo WZWL.5142.46.2023 z 11.01.2023). Określono też warunek nadzoru archeologicznego. Decyzja stała się ostateczna i prawomocna. Dnia 30 października 2023 roku przedłużono termin ważności pozwolenia na koniec 2024 roku. Jednocześnie urząd konserwatorski prowadził liczną korespondencję ze Stowarzyszeniem Obrońcy Zabytków Warszawy udzielając informacji publicznej, odpowiadając na petycję i inne pisma kierowane działacza tej organizacji J. Sujeckiego.

W dniu wydania decyzji pozwalającej na przebudowę ulicy Chmielnej przedstawiciel Stowarzyszenia Obrońcy Zabytków Warszawy J. Sujecki złożył wniosek o dopuszczenie organizacji do udziału w postępowaniu. Wniosek nie mógł być rozpatrzony przed wydaniem decyzji, gdyż został złożony do urzędu już w dniu jej wydania. Urząd konserwatorski po wezwaniu o niezbędne uzupełnienie i odpowiedzi na ponaglenie, postanowił nie dopuścić Stowarzyszenia Obrońcy Zabytków Warszawy do udziału w postępowaniu, ponieważ wówczas nie prowadził już postępowania, gdyż decyzja w tej sprawie została już wydana. Na postanowienie, mimo ustawowego prawa nie wniesiono zażalenia. Jednocześnie na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków złożył wyjaśnienia w sprawie ww. zaleceń konserwatorskich i decyzji (pismo WZWL.510.4.2023). Zawierają one szczegółową historię sprawy wraz z przytoczeniem stosownego orzecznictwa.

Wprowadzenie zieleni w przestrzeń ulicy Chmielnej budziło duże emocje społeczne. Zalecenia wykluczające wprowadzenie drzew w przestrzeń ulicy spotkały się ze zmasowaną krytyką opinii społecznej i w mediach społecznościowych, która jednoznacznie żądała wprowadzenia zieleni

wysokiej w przestrzeni samej ulicy. Jednocześnie zalecenia dopuszczające wprowadzenie drzew na ulicy Chmielnej spotkały się z krytyką ze strony Stowarzyszenia Obrońcy Zabytków Warszawy i przedstawiciela tej organizacji Janusza Sujeckiego, który wielokrotnie zwracał się o anulowanie tych zaleceń i wydanych decyzji administracyjnych.

Podsumowując toczony spór należy podkreślić, że ujęcie historycznego układu urbanistycznego w rejestrze zabytków nie powoduje zakazu dokonywania jakichkolwiek zmian na tym terenie, w tym nie uniemożliwia wprowadzenia zieleni. Dopuszczalne jest podejmowanie działań przy zabytku, które powodując jego zmiany nie będą skutkowały uszczerbkiem dla wartości zabytkowych terenu. W ocenie urzędu konserwatorskiego wprowadzenie zieleni na Chmielnej będące przedmiotem postępowania miało taki charakter. Z punktu widzenia konserwatorskiego na obszarze zabytkowym układu urbanistycznego ulicy Chmielnej istotną rolę odgrywają: gabaryty zabudowy, relacje przestrzenne pomiędzy poszczególnymi jego elementami, wygląd obiektów budowlanych, a także ekspozycja widokowa, a wprowadzone drzewa nie naruszają żadnego z tych elementów, co wykazały specjalistyczne analizy.

Ryc. 1a Warszawa – ulica Chmielna, stan w 2022 roku. Widok ogólny. Fot. J. Lewicki

Ryc. 1b Warszawa – ulica Chmielna, stan w 2022 roku. Fragment nawierzchni. Fot. J. Lewicki

Warszawa - Plac Trzech Krzyży

Plac Trzech Krzyży jest terenem o zakorzenionej tradycji placu zamykającego Trakt Królewski i rozpoczynającego nowe ciągi komunikacyjne i będącego skrzyżowaniem kilku ważnych ulic. Jest też obszarem urbanistycznym objętym ochroną konserwatorską z osiami kompozycyjnymi, zielonymi skwerami i dominantą w postaci kościoła św. Aleksandra⁸. Jest również wciąż funkcjonującym bardzo ważnym węzłem komunikacyjnym. Powyższe elementy wpływają na ukształtowanie placu.

W 2010 roku rozstrzygnięto konkurs na przebudowę Placu Trzech Krzyży. Kontrowersje wzbudzały szczególnie rozwiązania komunikacyjne, parkingi podziemne oraz związane z tym koszty, a nagrodzony projekt nie został zrealizowany. Później wielokrotnie zapowiadano rewitalizację placu, co wiązało się z projektem jego przebudowy. W czerwcu 2021 Zarząd Dróg Miejskich m. st. Warszawy wystąpił do MKWZ o wydanie pozwolenia na prowadzenie robót budowlanych i złożył pierwszy projekt (pismo ZDM-TZM.55140.119.2019.MAD z 17.06.2021). Proces uzgodnień trwał długo. Pierwsze złożone projekty nie były zadowalające. Przeprowadzono kolejne konsultacje z ZDM. W sierpniu 2021 roku wnioskodawca przedłożył zaktualizowaną dokumentację projektową. Wówczas MKWZ wystąpił do Narodowego Instytutu Dziedzictwa

⁸ Szkurląt A., *Plac Trzech Krzyży – zarys historyczny*, [w:] *Historyczne place Warszawy Urbanistyka architektura problemy konserwatorskie*. Materiały sesji naukowej Warszawa 3-4 listopada 1994, red. B. Wierzbicka, Warszawa 1995, ss. 130-149; Zieliński J., *Atlas architektury dawnych ulic i placów Warszawy*, T. 11, Warszawa 2005, ss. 289-300 (Mokotowska); Majewski J. S., *Architektura placu Trzech Krzyży po 1945 r.*, „*Kronika Warszawy*”, 1999, nr 1-2 (107-108), ss. 117-142.

o zaopiniowanie przełożonego projektu pod kątem dopuszczalności zmiany kształtu przestrzeni ze szczególnym uwzględnieniem proponowanej aranżacji zieleni. W styczniu 2021 Narodowy Instytut Dziedzictwa przekazał opinię do projektu i ocenił, iż przedłożony projekt przebudowy ulicy Nowy Świat i Placu Trzech Krzyży z ulicami sąsiadującymi na odcinku od ulicy Smolnej do Alej Ujazdowskich „*jest sprzeczny z zasadami wyznaczonymi przez standardy konserwatorskie, a zaproponowane w projekcie zmiany, polegające a przekształceniu historycznego układu jezdni w obszarze zabytkowej kompozycji urbanistycznej placu, przeprowadzeniu środkiem placu drogi rowerowej i nadaniu jej priorytetowego znaczenia decydującego o formie i kompozycji przestrzennej całego placu oraz zmianie historycznego układu kompozycji skwerów z wprowadzeniem obcych, nieuzasadnionych materiałami archiwalnymi roślin do obsadzenia będą miały zasadniczy, negatywny wpływ na zachowanie chronionych wartości zabytkowych Placu Trzech Krzyży*”. Stwierdzono, iż „*zmiany w projekcie powinny opierać się na przesłankach poszanowania zabytkowej wartości historycznej kompozycji urbanistycznej oraz harmonijnego współistnienia w tej zachowanej kompozycji elementów współczesnej infrastruktury, bez nadania jej dominującego i priorytetowego znaczenia, w treści, funkcji i formie*”. Zgłoszono zastrzeżenia do nowej szaty roślinnej jako niespójnej z przestrzenią Placu Trzech Krzyży, o przypadkowym doborze gatunkowym, nieodpowiednim dla uwarunkowań siedliskowych i charakteru wnętrza urbanistycznego, nie mających uzasadnienia w materiałach historycznych i ikonografii. Negatywna opinia Narodowego Instytutu Dziedzictwa spowodowała konieczność poprawienia złożonego pierwszego projektu. Wówczas wnioskodawca zawiesił postępowanie i w marcu złożył poprawioną dokumentację projektową (pisma ZDM-TZM.55140.119.2019. i MAD-85.MAD.ZDM-TZM z 16 marca 2022 r.). Projekt zakładał likwidację części nawierzchni twardej i zamianę jej w przepuszczalną z trawnikiem gazonowym. W obrębie Placu Trzech Krzyży zaplanowano pozostawienie cennych egzemplarzy drzew oraz części krzewów formowanych; po północnej stronie jezdni placu i uzupełnienie zieleni o dodatkowe tereny pod nowe nasadzenia oraz odtworzenie części historycznego skweru u wylotu ul. Mokotowskiej poprzez usunięcie fragmentu nawierzchni utwardzonej i wprowadzenie trawnika w przestrzeni dzielącej jezdnie obwodowe. Ostateczny projekt autorstwa mgr inż. arch. kraj. Macieja Dorotkiewicza z wrzesień 2022 złożono we wrześniu 2022 roku. Zakładał on demontaż istniejących nawierzchni drogowych, wykonanie trawników gazonowych i wykonanie nasadzeń drzew i krzewów oraz wprowadzenie dużych fragmentów zieleni w poszczególnych fragmentach placu. W części północnej zaplanowano odtworzenie historycznego zieleńca poprzez usunięcie całości nawierzchni utwardzonej i wprowadzenie trawnika gazonowego, podwójnych szpalerów drzew okalających krawędzie zieleńca (lipa holenderska i głóg). Stworzona przestrzeń skweru może stanowić wstęp do dalszych prac projektowych czy konkursowych. W części wschodniej zaplanowano wprowadzenie zieleńca w postaci trawnika gazonowego i wprowadzenie wzdłuż pierzei wschodniej szpalery drzew gatunku lipa holenderska i rytm nasadzeń uwzględniającego czytelność i ekspozycję budynku Instytutu Głuchoniemych wraz z jego zieleńcem frontowym. W części wschodniej zachowano cenne egzemplarze magnolii u wylotu ul. Wiejskiej i powiększono po południowej stronie istniejący trawnik gazonowy poprzez likwidację powierzchni utwardzonej. W części zachodniej zaprojektowano usunięcie nawierzchni w północnej części skweru i przywrócenie historycznego półkolistego układu i wprowadzenie

trawnika gazonowego. W miejscu likwidowanych jezdni zlokalizowanych pomiędzy Kościołem św. Aleksandra a istniejącym zieleńcem z figurą św. Nepomucena planowane jest utworzenie powierzchni biologicznie czynnej w formie trawnika gazonowego. Decyzję wydano 30 września 2022 roku (pismo WZ.5142.45.2022). Uznano, że przedłożony poprawiony projekt nie wpłynie negatywnie na kształt urbanistyczny placu, historyczny przebieg traktów komunikacyjnych i może uzyskać akceptację urzędu konserwatorskiego, gdyż projektowane zmiany nie wiążą się ze zmianą historycznych kształtów i zagospodarowania zielonych skwerów i nie obejmują wycinki cennych drzew i krzewów. Ta pozytywna decyzja dotycząca wprowadzenia zieleni i ukształtowania jej kompozycji stanowiła kontynuację wcześniejszej decyzji z lipca 2022 roku (pismo WZ.5183.32.2022 z 29.07.2022).

Wszystkie kolejne wersje projektowe były poddane dyskusji. Przeprowadzono kolejne spotkania i dyskusje. Także i ten przypadek wprowadzenia zieleni w przestrzeń Placu Trzech Krzyży budził duże emocje społeczne. Negatywna opinia Narodowego Instytutu Dziedzictwa była szeroko komentowana w mediach społecznościowych. Zalecenia wykluczające wprowadzenie nowej zieleni w przestrzeń placu spotkały się ze zmasowaną krytyką opinii społecznej i w mediach społecznościowych, która jednoznacznie żądała wprowadzenia jak najwięcej drzew i krzewów w przestrzeń placu. Spowodowało to szersze wprowadzenie zieleni w przestrzeń placu i opracowanie staranniejszych koncepcji projektowych.

Aktualnie miasto stołeczne Warszawa w uzgodnieniu z Mazowieckim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków realizuje projekt przebudowy placu, w wyniku którego na tym obszarze ma być wprowadzona zieleń wysoka i zostanie odtworzony jeden z historycznych skwerów. Powstanie on w wyniku likwidacji utwardzonego istniejącego parkingu i usunięcia nawierzchni asfaltowej na osi kościoła. Zostanie też zazieleniony skwer z figurą św. Nepomucena i wprowadzone trawniki i szpalery zieleni wysokiej w pierzei wschodniej. Wprowadzenie zieleni uzyskało akceptację MWKZ wydaną 30 września 2022 roku (WZ.5142.45.2022). Także i w tym wypadku w kontekście wzrostu natężenia ruchu komunikacyjnego, zmian klimatycznych i licznych głosów mieszkańców wprowadzenie zieleni wysokiej jako niezbędnego elementu infrastruktury łagodzącej zmiany klimatu na terenie Placu Trzech Krzyży wydaje się działaniem oczywistym i wpisuje się w politykę konserwatorską dla tego obszaru. Jest to bowiem nie tylko okazja do odzyskania przestrzeni historycznych skwerów i odtworzenia szpalerów drzew, ale również stworzenia symbiozy pomiędzy historyczną przestrzenią i zielenią.

Ryc. 2 Warszawa – ulica Chmielna, studia widokowe do projektu wprowadzenia drzew w przestrzeń ulicy. Foto ze zbiorów Archiwum MWKZ

Warszawa - Dzielnica Żoliborz

Jako przykład udanego wprowadzenia zieleni w przestrzenie zabytkowe można wskazać działania Zarządu Zieleni m. st. Warszawy na terenie dzielnicy Żoliborz. W ramach wieloletniej współpracy z urzędem konserwatorskim wypracowane zostały standardy uzupełniania i odtwarzania zieleni w ciągach ulic Mickiewicza, Słowackiego, Krasińskiego i Al. Wojska Polskiego⁹. Dotyczyło to szczególnie ulicy Mickiewicza. Rosnące tam drzewa wymagają szczególnej opieki. Wymianie stopniowo podlegają topole czarne odmiana „Italica” posadzone w latach 50 XX wieku po stronie południowej odcinka ul. Potocka – Kątowa, a także późniejsze nasadzenia grabów kolumnowych, które są zastępowane jesionami pensylwańskimi. Wcześniej wykonano analizę istniejących nasadzeń, a dopiero później na jej podstawie podjęto decyzję o odtworzeniu, korekcie i ujednoliceniu wprowadzanych gatunków drzew (pismo WZ.5146.1184.2021 z 10.03.2022). Także pomiędzy Placem Wilsona i ulicą Gen. Zajączka podjęto decyzję o wprowadzeniu jesionów pensylwańskich. Obecnie rejon ten jest już spójny gatunkowo. Zielenią wysoką tworzą obecnie dwa zewnętrzne szpalery i jeden wewnętrzny szpaler jesionów pensylwańskich. Także przy alei Słowackiego pojawił się nowy trzeci szpaler jesionów pensylwańskich, jako odpowiedź na potrzebę zazielenienia i zacienienia tej szerokiej ulicy Żoliborza. Korekta i wprowadzenie nasadzeń zostało poprzedzone analizami podziemnego uzbrojenia terenu oraz szczegółowymi studiami widokowymi, w których przeanalizowano zagrożenia przysłaniania zabytkowych elewacji. Studia te stanowiły podstawę do podjęcia decyzji o korekcie i wprowadzaniu zieleni na te obszary, na co w połowie 2021 roku Zarząd Zieleni m. st. Warszawy uzyskał pozwolenia konserwatorskie (pismo WZ.5146.415.2021 i WZ.5146.416.2021 z 28.05.2021).

⁹ Heyman Ł., *Nowy Żoliborz 1918-39. Architektura - urbanistyka, Studia z historii sztuki*, T. XXXV, Warszawa 1976; Pawłowski T., Zieliński J., *Żoliborz. Przewodnik historyczny*, Warszawa, 2008.

W czerwcu 2022 roku MWKZ po przeprowadzonych konsultacjach z Zarządem Dróg Miejskich m.st. Warszawy udzielił pozwolenia na prace na terenie Placu Wilsona dotyczące demontażu części nawierzchni wraz z obrzeżami i utworzeniem miejsc pod nowe nasadzenia, a w konsekwencji zwiększenia powierzchni biologicznie czynnej (decyzja WZ.5146.581.2022 z 21.06.2022). W powstałych miejscach zaplanowano wykonanie nasadzeń drzewami z gatunków jesion pensylwański, klon srebrzysty, klon Freemana 'Autumn' oraz nasadzeń krzewów. W ocenie urzędu konserwatorskiego zwiększenie powierzchni biologicznie czynnej na terenie Placu Wilsona przez utworzenia nowych i ujednoczenia szerokości starych miejsc pod nasadzenia będzie miało bardzo korzystny wpływ na wygląd przestrzeni zabytkowych Placu Wilsona. Warto też podkreślić, że wprowadzenie proponowanych gatunków drzew i ich lokalizacja wpisuje się w istniejący układ zieleni tego placu i podkreślają jego zabytkowy charakter.

Ryc. 4 Warszawa – Plac Wilsona, stan w 2022 roku, widok ogólny. Foto ze zbiorów Archiwum MWKZ

Studia przypadków: Mazowsze

Z terenu Mazowsza wybrano kilka przykładów ilustrujących zarówno udane przykłady wprowadzenia zieleni w obszary chronione konserwatorsko, jak i zabytkowe miasta, w których konieczne jest pilne wprowadzenie zieleni wysokiej. Są to:

Zakroczym – rynek

Rynek znajduje się w granicach układu urbanistycznego Zakroczymia ujętego w wojewódzkiej ewidencji zabytków, w części mieści się w obszarze wpisu do rejestru zespołu sakralnego (strefa obejmuje prawie 90% powierzchni rynku).

Przestrzeń rynku stanowi główne wnętrze urbanistyczne Zakroczymia. Otacza go zabudowa jedno i dwukondygnacyjna. Przed wojną rynek, jak większość przyległych przestrzeni miał charakter placu targowego¹⁰. Podczas II wojny światowej Zakroczym został zniszczony w około 80%. Natomiast po wojnie powstały w Biurze Odbudowy Stolicy plany odbudowy i przebudowy miasta. Powstał uproszczony plan urbanistyczny, wykonano studia i szkice urbanistyczne, a także plan zadrzewienia miasta (autor inż. W. Onitschowa i Przyrębelski). Projekty te nie doczekały się realizacji. W 2008 roku przeprowadzono rewitalizację rynku pozostawiając w jego centralnej części bruk z kamienia polnego. W obecnym stanie przestrzeń rynku stanowi wybrukowany plac z fragmentarycznym szpalerem drzew w jednej z pierzei. Wnętrze rynku jest przestrzenią zdegradowaną, nie posiada wyraźnego charakteru i dominant, a także uporządkowanej, spójnej zieleni.

W zamierzeniach gminy Zakroczym planowane jest wprowadzenie nasadzeń po obwodzie płyty rynku, klombu oraz 8 kwater z zielenią umieszczonych w zachodniej części rynku. Uzupełnieniem zagospodarowania obszaru będzie mała architektura o tradycyjnych formach. Istotne jest, że projekt zakłada zachowanie istniejącej, historycznej brukowej nawierzchni, a układ drzew uwzględni osie widokowe i nie będzie powodował ich przesłonięcia.

¹⁰ Przewalski S., *Zakroczym, przeszłość i zabytki*, Warszawa 1938; Plewczyński M., Wagner M., *Grody nadwiślańskie: Zakroczym – Czerwińsk – Wyszogród*, Warszawa 1982; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, T. 10: *Województwo warszawskie*, red. I. Galicka, H. Sygietyńska, z. 10: *Nowy Dwór Mazowiecki i okolice*, oprac. I. Galicka, H. Sygietyńska, C. Głuszek, A. Gruszecki, D. Kaczmarzyk, Warszawa 1987, ss. 63-65 (Zakroczym – miasto); Szczerbatko K., *Kalendarium Zakroczymskie 1065-2015*, Zakroczym 2015; Szczerbatko K., *Dzieje Zakroczymia*, Zakroczym 2006.

Ryc. 5a Zakroczym – rynek, stan w 2022 roku, widok ogólny. Widok ogólny.. Foto ze zbiorów Archiwum MWKZ

Ryc. 5b Zakroczym – rynek, stan w 2022 roku, widok ogólny. Fragment placu. Foto ze zbiorów Archiwum MWKZ

Piaseczno – rynek

Rynek w Piasecznie znajduje się w obszarze historycznego układu urbanistycznego miasta Piaseczna mieszczącego się w obszarze zamkniętym przebiegiem ulic: Młynarskiej, Puławskiej, Jana Pawła II, Kościelnej, Kościuszki, Nadarzyńskiej, Sienkiewicza, Kościuszki, Wschodniej, Kilińskiego, Sierakowskiego i Zgoda¹¹.

Pierwsze działania rewitalizacyjne na terenie rynku w Piasecznie zostały podjęte w 2010 roku. Powierzchnia rynku została wówczas zagospodarowana w standardach stosowanych nagminnie w polskich przestrzeniach publicznych. Usunięto zieleni i wprowadzono nową utwardzoną nawierzchnię. W konsekwencji rynek pokryty jest w całości nawierzchnią betonową z pojedynczymi akcentami zieleni wysokiej i niskiej.

Aktualnie realizowany będzie nowy projekt rewitalizacji rynku, który ma sprostać coraz bardziej dającym się odczuwać zmianom klimatycznym, a zieleni ma być jego głównym komponentem. Projekt wprowadzania elementu zieleni w przestrzeń zabytkową rynku i przylegających ulic uzyskał już pozwolenie MWKZ. Po zakończeniu prac budowlanych przestrzeń skweru otrzyma nowy charakter użytkowy oraz znaczącą poprawi się jego estetyka, co będzie miało pozytywne przełożenie na odbiór historycznego krajobrazu miasta.

Ciechanów – Plac Jana Pawła II (dawny rynek)

Rynek powstał na przełomie XIV i XV wieku i został zaprojektowany na wzór miast lokowanych na prawie chełmińskim w kształcie regularnego czworoboku¹². W czasie II wojny światowej w ramach likwidacji getta wyburzono południową pierzeję zabudowy przyrynkowej i w jej miejscu poprowadzono szeroką arterię komunikacyjną trasy krajowej nr 60. W 1962 roku Rada Miasta podjęła uchwałę o przekształceniu rynku w miejski skwer - zerwano bruk rynkowy i posadzono drzewa. Ostatni remont rynku został zrealizowany w 2011 roku, kiedy usunięto większość istniejącej wówczas zieleni i powstała standardowa utwardzona przestrzeń, gdzie

¹¹ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, T. 10: *Województwo warszawskie*, red. I. Galicka i H. Sygietyńska, z. 14: *Powiat piaseczyński*, oprac. I. Galicka, H. Sygietyńska, D. Kaczmarzyk, Warszawa 1962, ss. 22-25 (Piaseczno – miasto); Kalwarczyk G., *Powiat piaseczyński w archidiecezji warszawskiej*, Warszawa 2001, s. 52; Bagiński E. i W., *Szkice z dziejów Miasta Piaseczna*, wyd. OK Piaseczno, 2004.

¹² *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, T. 10: *Województwo warszawskie*, red. I. Galicka i H. Sygietyńska, z. 1, *Ciechanów i okolice*, I. Galicka, H. Sygietyńska, Z. Kossakowska-Szanajca i J. Rutkowska, Warszawa 1977, ss. 2-4 (Ciechanów – miasto); *Rola i znaczenie Ciechanowa w dziejach Mazowsza*, red. J. Gaczyński, Ciechanów 1995; Pazyra S., *Dzieje Ciechanowa i ziemi ciechanowskiej*, Ciechanów 1976; Kociszewski A., *Od castrum do oppidum. Problemy genezy i rozwoju Ciechanowa*, „Zapiski Ciechanowskie” 1992, T. 8, s. 16; Małowiecki R., *Ciechanów. Miasto – Ogólne wytyczne konserwatorskie do Planu Zagospodarowania Przestrzennego*, Ciechanów 1992; Małowiecki R., *Kalendarium urbanistycznych dziejów Ciechanowa*, „Zapiski Ciechanowskie” T. 10, Ciechanowskie Towarzystwo Naukowe, Ciechanów 2000, ss. 143-158; Górczyk W., *Ciechanów – zarys dziejów do XV w.*, „Kultura i Historia” 2011, nr 19; Górczyk W., *Topografia sakralna Ciechanowa do roku 1600*, „Biezuńskie Zeszyty Historyczne” 2016, nr 30, ss. 55-80.

zielen stanowiła jedynie niewielki element powierzchni, a dominującą funkcją stały się parking i plac. W 2022 roku miasto ogłosiło konkurs architektoniczny na opracowanie koncepcji zagospodarowania placu. Głównym postulatem stało się usunięcie utwardzonej nawierzchni z rynku i zwiększenie powierzchni terenów zielonych w centrum Ciechanowa. Ogłoszono konkurs na wybór nowej koncepcji projektowej rewitalizacji rynku. Zwycięski projekt autorstwa mgr inż. arch. kraj. Aleksandry Prus stanowi połączenie parku oraz placu miejskiego i zakłada rozebranie części istniejącej nawierzchni i zastąpienie jej roślinnością, co spowoduje zwiększenie powierzchni biologicznie czynnej rynku. Wybrany projekt ma być poddany konsultacjom społecznym, w celu wyboru przez mieszkańców najbardziej akceptowalnego rozwiązania.

Ryc. 6a Ciechanów – Plac Jana Pawła II (dawny rynek), stan w 2022 roku, widok ogólny. Widok ogólny. Foto ze zbiorów Archiwum MWKZ

Ryc. 6b Ciechanów – Plac Jana Pawła II (dawny rynek), stan w 2022 roku, widok ogólny. Fragment placu. Foto ze zbiorów Archiwum MWKZ

Wyszogród – rynek

Wyszogród powstał na wysokiej skarpie Wisły na malowniczym terenie urozmaiconym głębokimi naturalnymi jarami. Leżąca od strony południowej stroma skarpa stanowiła ważny element ukształtowania miasta. Jego centrum stanowił rynek w kształcie nieregularnego prostokąta z ulicami wychodzącymi z narożników. Siatkę ulic dostosowano do topografii terenu oraz ważnych dróg. W południowo – zachodnim narożniku rynku stała do XVIII wieku drewniana fara z cmentarzem parafialnym¹³.

Rynek w Wyszogrodzie nie jest indywidualnie wpisany do rejestru zabytków. Jako układ przestrzenny rynku i wychodzących z niego ulic został włączony do Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków. Przed II wojną światową miał charakter pozbawionego zieleni typowego placu targowego, który wyłożono brukiem. Do II wojny światowej przy rynku od strony skarpy stały duże spichlerze na zboże, które magazynowano, a następnie spławiano do Gdańska. W latach 60-tych XX wieku Rynek nadal pełnił funkcję handlową. W późniejszym okresie został przekształcony na skwer z pojedynczymi nasadzeniami (brak danych dotyczących okoliczności i czasu tych przekształceń). Następnie przyjął formę placu z fontanną w centralnej części

¹³ Plewczyński M., Wagner M., *Grody nadwiślańskie: Zakroczym – Czerwińsk – Wyszogród*, Warszawa 1982; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, T. 10: *Województwo warszawskie*, red. I. Galicka i H. Sygietyńska, z. 15, *Okolice Płocka*, I. Galicka, H. Sygietyńska, D. Kaczmarzyk, Warszawa 1992, ss. 104-105 (Wyszogród - miasto).

i z ławkami i pojedynczymi nasadzeniami drzew. W roku 2011 gmina i miasto Wyszogród wystąpiła o uzgodnienie koncepcji nowego zagospodarowania rynku. Wówczas ówczesny Kierownik Delegatury w Płocku uzgodnił ze stanowiska konserwatorskiego zmianę koncepcji zagospodarowania rynku - likwidację trawnika wokół projektowanej fontanny i utwardzenie placu kostką brukową w kolorze szarym z obrzeżam z granitu, ustawienie elementów małej architektury (stojaków na rowery) oraz dosadzenie 6 sztuk klonu czerwonego w stylowych zabezpieczeniach (pismo DP.5152.38.1.2011 z 17.06.2011). Obecnie rynek jest przekształcony, pozbawiony zieleni komponowanej, a cała przestrzeń została wyłożona kostką brukową. Jedynym elementem wystroju jest fontanna zlokalizowana w centralnej części placu. Przestrzeń rynku wymaga rewitalizacji i wprowadzenia zieleni. Konieczne są szerokie konsultacje społeczne dotyczące najbardziej akceptowalnych przez mieszkańców przekształceń rynku. Do dnia dzisiejszego do urzędu konserwatorskiego nie wpłynęły nowe koncepcje zagospodarowania tego obszaru.

Ryc. 7a Wyszogród – rynek, stan w 2022 roku. Fragment placu. Fot. J. Lewicki

Ryc. 7b Wyszogród – rynek, stan w 2022 roku. B. Fragment placu. Fot. J. Lewicki

Podsumowanie

Podsumowując najczęściej występujące problemy związane z aranżacją zieleni na terenach zabytkowych należy określić, że na podjęcie decyzji o wprowadzeniu zieleni na obszary zabytkowe i charakter podejmowanej decyzji największy wpływ ma forma ochrony prawnej – indywidualny wpis do rejestru, wpis obszarowy, układ urbanistyczny, ewidencja zabytków pojedynczych obiektów. Im bardziej restrykcyjna jest forma ochrony, tym trudniejsze było podjęcie decyzji o wprowadzeniu zieleni. Należy podkreślić, że dziś istnieje absolutna konieczność wprowadzania zieleni w obszary zabytkowe i jest to powszechnie akceptowalny i pożądanym elementem w sąsiedztwie zabytków. Nadal jednak istnieją sprzeczne oczekiwania mieszkańców, a urząd konserwatorski jest bardzo często stroną konfliktów społecznych wiążących się z nową aranżacją przestrzeni publicznych. Wprowadzenie zieleni w przestrzeń publiczną wciąż jest problemem medialnym i politycznym. Jednocześnie nastąpiła zmiana polityki konserwatorskiej odnośnie zieleni. Jeszcze niedawno zieleń i zabytki były traktowane jak wrogowie. W ostatnich latach udało się to zmienić. Pierwsza Generalna Konserwator Zabytków prof. Magdalena Gawin wydała odpowiednie dokumenty skierowane do Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków. Potem poszły kolejne działania. Na Mazowszu zorganizowano transmitowane internetowo seminarium poświęcone tej problematyce, które cieszyło się dużym zainteresowaniem. Jednocześnie coraz więcej specjalistów zdaje sobie sprawę, że walka konserwatora z zielenią, obojętnie pod jakim pretekstem, byłaby w dzisiejszych czasach z góry skazana na porażkę i uznana za działanie pozbawione podstaw merytorycznych. Pojawiły się też nowe argumenty. Już nie tylko jest to kwestia ekologicznego myślenia i zastosowania zrównoważonego rozwoju, ale walka z ociepleniem i rosnącą liczbą nocy

tropikalnych, kiedy temperatura otoczenia nie spada, a organizm nie odpoczywa i nie regeneruje się. Mieszkańcy i użytkownicy zabytków chcą żyć w zdrowiu, a nie być ofiarami anachronicznego myślenia o przestrzeniach zabytkowych. Mimo to dziś są wciąż aktywiści, którzy pod pretekstem ochrony widoku na zabytek chcieliby kultywować betonozę i patrzeć na zabytki otoczone asfaltem, kostką Bauma czy brukiem. Od wprowadzania zieleni do przestrzeni zabytkowych nie będzie już odwrotu. W kolejnych zabytkowych miastach, na rynkach i ulicach pojawiają się drzewa, a nie tylko historyzujące neobarokowe czy neorenesansowe ogrody w sąsiedztwie zamków i pałaców jak rozumiano kiedyś rolę zieleni w sąsiedztwie zabytków.

Zmiany klimatu to jeden z najpoważniejszych problemów w XXI wieku. Dlatego też przestrzeń publiczna miast i miasteczek w inny sposób musi odpowiadać potrzebom społecznym. Dotychczasowe realizacje w przestrzeniach publicznych, określane błędnie jako programy rewitalizacyjne, spełniały głównie potrzeby infrastruktury, a realizacje miały być nastawione na szybki efekt. Bardzo często polegały one na likwidacji zieleni i wprowadzeniu utwardzonych nawierzchni. Dziś wyznacznikiem zmian i potrzeb przestrzeni miejskiej stała się zieleń, jako element podnoszący estetykę miejsca, oczyszczający powietrze, obniżający temperaturę powietrza w czasie upałów i wchłaniający wodę z opadów, a jednocześnie dający schronienie i relaks. Idea zrównoważonego rozwoju w kontekście jakości życia w mieście nigdy dotąd nie miała chyba tak wielkiego znaczenia jak na początku XXI wieku. Nigdy też nie nastroczała takich problemów w kontekście urbanistycznym, komunikacyjnym, turystycznym, estetycznym czy konserwatorskim jak dzisiaj. Zrównoważony sposób decydowania o wyglądzie przestrzeni miejskich wymaga bowiem brania pod uwagę wszystkich tych aspektów i zarządzania nią w sposób interdyscyplinarny. Stąd tak ważna i nieodwracalna stała się konieczność wprowadzania zieleni w przestrzenie zabytkowe.

W tekście zaprezentowano propozycje zasad i form kształtowania przestrzeni publicznych w Warszawie i na Mazowszu analizując aspekty konserwatorskie i ekologiczne. Szczególny nacisk położono na przeanalizowanie propozycji wprowadzania zieleni w najważniejszych przestrzeniach publicznych miast zabytkowych. Pokazano negatywne i pozytywne przykłady wprowadzenia zieleni - dobre praktyki w kształtowaniu przestrzeni publicznych w miastach historycznych - na przykładzie placów i ulic Warszawy i innych mazowieckich miast - Zakroczymia, Piaseczna, Ciechanowa i Wyszogrodu.

Bibliografia

Prace niepublikowane

Kalnoj-Ziajkowska E., Filip A., *Opinia dotycząca wprowadzenia zieleni na Chmielnej*, mpis w Archiwum MWKZ.

Pismo dotyczące ochrony zabudowy małych miast podpisane przez Generalnego Konserwatora Zabytków Magdalenę Gawin z kwietnia 2018.

Standardy dotyczące cmentarzy oraz ochrony dziedzictwa polsko-żydowskiego – pismo Generalnego Konserwatora Zabytków Magdaleny Gawin z 25.10.2021.

Zalecenia dla projektów gospodarki drzewostanem w parkach, ogrodach i innych formach projektowanej zieleni – pismo Generalnego Konserwatora Zabytków Magdaleny Gawin z 06 III 2019.

Prace publikowane

Bagiński E. i W., *Szkice z dziejów Miasta Piaseczna*, wyd. OK Piaseczno, 2004.

Górczyk W., *Ciechanów – zarys dziejów do XV w.*, „Kultura i Historia” 2011, nr 19.

Górczyk W., *Topografia sakralna Ciechanowa do roku 1600*, „Biezuńskie Zeszyty Historyczne” 2016, nr 30, ss. 55–80.

Heyman Ł., *Nowy Żoliborz 1918-39. Architektura - urbanistyka*, *Studia z historii sztuki*, T. XXXV, Warszawa 1976.

Kociszewski A., *Od castrum do oppidum. Problemy genezy i rozwoju Ciechanowa*, „Zapiski Ciechanowskie” 1992, t. 8, s. 16.

Kalwarczyk G., *Powiat piaseczyński w archidiecezji warszawskiej*, Warszawa 2001, s. 52.

Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 10: Województwo warszawskie, red. I. Galicka i H. Sygietyńska:

- z. 1, *Ciechanów i okolice*, I. Galicka, H. Sygietyńska, Z. Kossakowska-Szanajca i J. Rutkowska, Warszawa 1977, ss. 2-4 (Ciechanów – miasto).

- z. 10: *Nowy Dwór Mazowiecki i okolice*, oprac. I. Galicka, H. Sygietyńska, C. Głuszek, A. Gruszecki, D. Kaczmarzyk, Warszawa 1987, ss. 63-65 (Zakroczym – miasto).

- z. 14: *Powiat piaseczyński*, oprac. I. Galicka, H. Sygietyńska, D. Kaczmarzyk, Warszawa 1962, s. 22-25 (Piaseczno – miasto).

- z. 15, *Okolice Płocka*, I. Galicka, H. Sygietyńska, D. Kaczmarzyk, Warszawa 1992, s. 104-105 (Wyszogród - miasto).

Majewski J. S., *Architektura placu Trzech Krzyży po 1945 r.*, „Kronika Warszawy”, 1999, nr 1-2 (107-108), ss. 117-142.

Małowiecki R., *Ciechanów. Miasto – Ogólne wytyczne konserwatorskie do Planu Zagospodarowania Przestrzennego*, Ciechanów 1992.

Małowiecki R., *Kalendarium urbanistycznych dziejów Ciechanowa*, „Zapiski Ciechanowskie” t. 10, Ciechanowskie Towarzystwo Naukowe, Ciechanów 2000, ss.143-158.

Pawłowski T., Zieliński J., *Żoliborz. Przewodnik historyczny*, Warszawa, 2008.

Pazyra S., *Dzieje Ciechanowa i ziemi ciechanowskiej*, Ciechanów 1976.

Plewczyński M., Wagner M., *Grody nadwiślańskie: Zakroczym – Czerwińsk – Wyszogród*, Warszawa 1982.

Prus P., *Zielona Chmielna coraz bliżej realizacji. Zmodernizowana ulica ma być nową wizytówką Warszawy*, „Architektura Murator”, nr 9, 2021. <https://architektura.muratorplus.pl/projekty/zielona-chmielna-coraz-blizej-realizacji-zmodernizowana-ulica-ma-byc-nowa-wizytowka-warszawy-aa-BPBG-STVA-Zz8y.html>, dostęp: 05.06.2023

Przewalski S., *Zakroczym, przeszłość i zabytki*, Warszawa 1938.

Rola i znaczenie Ciechanowa w dziejach Mazowsza, red. J. Gaczyński, Ciechanów 1995.

Szczerbatko K., *Dzieje Zakroczymia*, Zakroczym 2006.

Szczerbatko K., *Kalendarium Zakroczymskie 1065-2015*, Zakroczym 2015.

Szkurlat A., *Plac Trzech Krzyży – zarys historyczny*, [w:] *Historyczne place Warszawy Urbanistyka architektura problemy konserwatorskie*. Materiały sesji naukowej Warszawa 3-4 listopada 1994, red. B. Wierzbicka, Warszawa 1995, ss. 130-149.

Zieliński J., *Atlas architektury dawnych ulic i placów Warszawy*, T. 2, Warszawa 1996, ss. 51-60.

Zieliński J., *Atlas architektury dawnych ulic i placów Warszawy*, T. 11, Warszawa 2005, ss. 289-300 (Mokotowska).